



NEDARBO SPĄSTAI LIETUVOJE – VIENI DIDŽIAUSIŲ EUROPOJE

SANTRAUKA

Iki COVID-19 sukeltos krizės ekonomikai sparčiai augant ir atsirandant vis daugiau laisvų darbo vietų, bedarbių skaičius Lietuvoje vis tiek išliko gana didelis. Tai galėjo lemti keletas aplinkybių: a) darbuotojų ir bedarbių persikvalifikavimo ir persiorientavimo priemonės nėra kryptingos ir tinkamai įgyvendinamos; b) žmonės neturi pakankamai motyvacijos įsiliesti į darbo rinką. Šiame darbe plačiau nagrinėjamas antrasis aspektas. Žmonių motyvaciją ir norą dirbti, o ne gyventi iš socialinių išmokų, gerai atspindi nedarbo spąstų rodiklis. Kuo aukštesni nedarbo spąstai, tuo mažiau darbuotojui patrauklu ir naudinga pradėti dirbti už galimą gauti algą.

Esant aukštiesiems nedarbo spąstams alternatyvieji įsidarbinimo kaštai yra per dideli: žmogui atrodo palankiau tiesiog gyventi iš socialinių išmokų ir nedirbti. Susiduriama su bendresne problema – nedirbantys žmonės įsitraukia į šešėlines veiklas, kad prisidurtų prie gaunamų išmokų. Nors nedarbo spąstai mažiausiai uždirbantiems šiemet iki COVID-19 sukeltos krizės ir sumažėjo, tačiau taip nežymiai, kad paskatos žmonėms

įsidarbinti liko mažos. Palyginimui, 2019 metais nedarbo spąstai Lietuvoje sudarė 87,8%, o Euro zonos vidurkis buvo 74,5%¹. Bendra nedarbo spąstų tendencija Lietuvoje yra blogėjanti, per metus jie padidėjo procentu.

1. LAISVŲ DARBO VIETŲ KAIP IR ILGALAIKIŲ BEDARBIŲ – NEMAŽĖJA

Darbą pradėję asmenys dažnai susiduria su psichologiniais sunkumais, negali realizuoti savo sugebėjimų ir stokoja socialinių ryšių. Tyrimai atskleidžia, kad dažniausiai psichologinių problemų patirianti grupė yra būtent bedarbiai. Nedarbas taip pat lėtina ir šalies ekonomikos augimą, mažina žmonių pajamas bei didina valstybės išlaidas, todėl visapusiškai svarbu, kad jis būtų tinkamai suvaldomas. Eurostat duomenimis, 2019 metais užimtumas Lietuvoje viršijo Europos Sąjungos vidurkį 5,1 procentinio punkto ir sudarė 78,2% visų 20 -

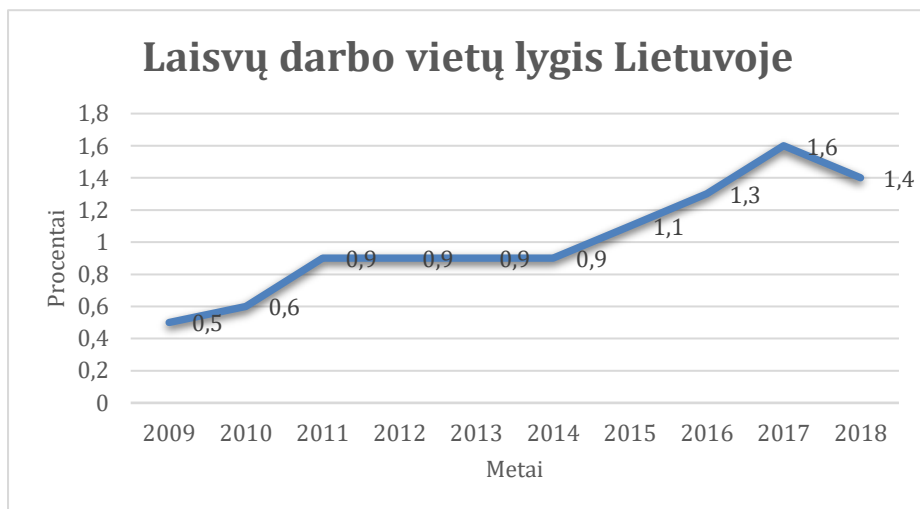
¹ Eurostat duomenys:

https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_nt_unemtrp&lang=en

64 metų amžiaus gyventojų. Nors užimtumas Lietuvoje viršijo Europos Sąjungos vidurkį, mus lenkia tokios šalys kaip Estija, Čekija, Vokietija, Danija.

Ekonomikai sparčiai augant, naujų darbo vietų Lietuvoje buvo sukuriama vis daugiau. Vienu metu ir mažėjo nedarbas, ir augo laisvų darbo vietų skaičius. Neretai įmonės susidūrė su darbuotojų stoka, ypačiai regionuose sunku rasti reikalingų specialistų.

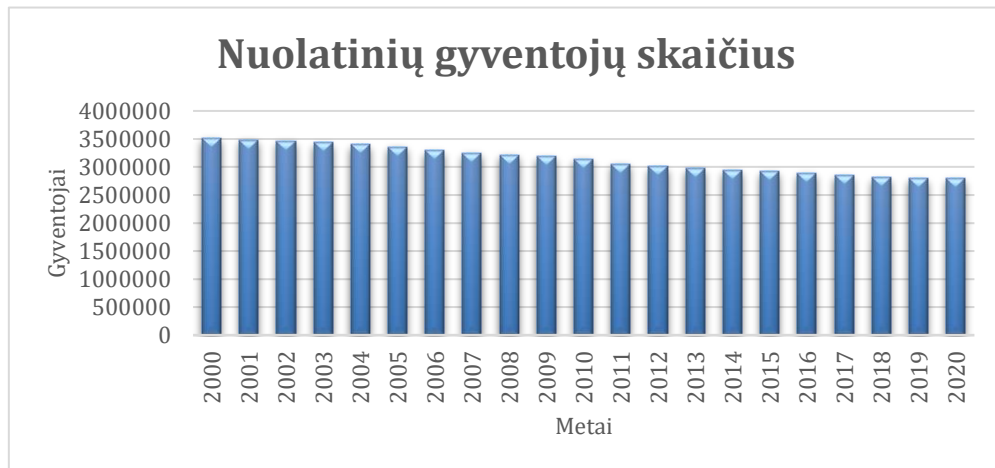
1 pav. pavaizduotas laisvų darbo vietų kitimas Lietuvoje².



1 pav.

Nors sunkumai užpildant laisvas darbo vietas daugiausia signalizuoja apie darbo rinkos neatitikimą augančios ekonomikos poreikiams, negebėjimą persikvalifikuoti bei žmonių motyvacijos dirbti trūkumą, juos lemia ir bendras gyventojų mažėjimas. 2 pav. pavaizduota Lietuvos gyventojų skaičiaus kitimo dinamika. Per dvidešimt metų gyventojų Lietuvoje sumažėjo beveik 720 tūkstančių³. Tai sukelia nemažai socialinių problemų, stabdo ekonomikos

augimą, dar didesnę mokesstinę naštą tenka „užkrauti“ ant dirbančiųjų. Stebint tokias tendencijas svarbu, kad žmonės turėtų motyvacijos, gebėjimų ir įgalinimą dirbti.



2 pav.

Tai, kad darbo rinkos situacija Lietuvoje problematiška, rodo ir ilgalaikių bedarbių skaičius (metus laiko ir daugiau be darbo): 2019 metų ketvirtąjį ketvirtį ilgalaikio nedarbo lygis, palyginti su 2018 m., beveik nepakito ir sudarė 1,9%. Ilgalaikių bedarbių per šį ketvirtį padaugėjo dviem tūkstančiais ir siekė 30,3 tūkstančio, o tai sudaro net trečdali visų bedarbių⁴. Nuo šių metų dar labiau padidinus „vaiko pinigus“, Lenkijos patirtis (išsamiau žr. toliau) leidžia numanyti, kad ilgalaikių bedarbių

skaičius ilgainiui tik didės. Tai tampa keliaguba grėsme – ilgalaikių bedarbių išlaikymas yra ne tik našta dirbantiesiems, tačiau ir pačiam nedirbančiam žmogui yra didelė nelaimė: prarandamos kompetencijos, įgūdžiai, socialiniai ryšiai, po ilgo laiko būna sunku grįžti į darbo rinką.

Reikia ieškoti, kokios priemonės galėtų būti tam atsvara, ir užtikrinti ilgalaikių bedarbių grįžimą į darbo rinką ar

² Oficialios statistiko portalo duomenys:

<https://osp.stat.gov.lt/darbo-rinka-lietuvoje/darbo-rinka-lietuvoje-2019/uzimtumas-nedarbas-ir-laisvos-darbo-vietos/laisvos-darbo-vietos>

³ Oficialios statistiko portalo duomenys:

<https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=103cad31-9227-4990-90b0-8991b58af8e7#/>

⁴ Oficialios statistikos portalas:

<https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=7188518>

bent jau naujų skaičiaus mažėjimą. Įmonės, norėdamos būti konkurencingos, vis dažniau taiko *signing bonus* (liet.: Pasirašymo premija)⁵ priemonę, pritraukti naujiems darbuotojams, padengti prarastas jų pajamas, pavyzdžiui, susidariusias palikus buvusią darbovietę, bet neužkelti bendro algų lygio įmonėje. Darbo kontrakto pasirašymo premijos pritaikymas valstybės lygiu galėtų padėti bent iš dalies išspręsti ilgalaikių bedarbių problemą. Žmonės būtų motyvuojami ne laukti kasmėnesinių valstybės mokamų išmokų, o susiradę darbą gauti vienkartinę premiją iš karto. Žinoma, gavus premiją, darbuotojas būtų įpareigotas tam tikrą laiką dirbti toje darbo vietoje. Turint omenyje, kad net 30% visų bedarbių yra ilgalaikiai, tai būtų nemaža paskata jiems vėl įsilieti į darbo rinką.

Tokia premija galėtų būti mokama iš SoDra biudžeto, o jos šaltiniai rastųsi, sutrumpinus nedarbo išmokų mokėjimo laiką. Išloštų visi – būtų užpildomos laisvos darbo vietos, bedarbiai greičiau grįžtų į darbo rinką, valstybė dažniau išvengtų nedarbo išmokų mokėjimo visus devynis mėnesius. Į šią skatinimo schemą galėtų būti įtraukiami ir įdarbinimą įgalinantys partneriai, įdarbinimo agentūros ir pan., kurie būtų finansiškai suinteresuoti, kad ilgalaikis bedarbis rastų naują tinkamą darbo vietą. Tokių partnerių įtraukimas padėtų bedarbiams nugalėti juos įkalinančią inerciją, padėtų suteikti jiems reikalingų profesinių žinių, darbo įgūdžių bei socialinės patirties grįžti į darbo rinką. Tikėtina, kad pačius bedarbius kontrakto pasirašymo premija paskatintų ne laukti, kol praeis devyni mėnesiai kol mokamos nedarbo išmokos, o ieškoties darbo ir įsidarbinti kuo įmanoma greičiau. Tai galėtų tapti veiksminga pagalbine priemone, didinant žmonių motyvaciją dirbti.

⁵ Pasirašymo premija - finansinis apdovanojimas, kurį verslas siūlo būsimam darbuotojui kaip paskatą prisijungti prie įmonės. Pasirašymo premiją gali sudaryti vienkartinės arba kelių dalių grynujų pinigų išmokos ir (arba) akcijų pasirinkimo sandoriai.

⁶ Statistikos terminų žodynas: <https://osp.stat.gov.lt/statistikos-terminu-zodynas?popup=true&termId=926>

2. NEDARBO SPĄSTAI LIETUVOJE LENKIA EURO ZONOS VIDURKĮ

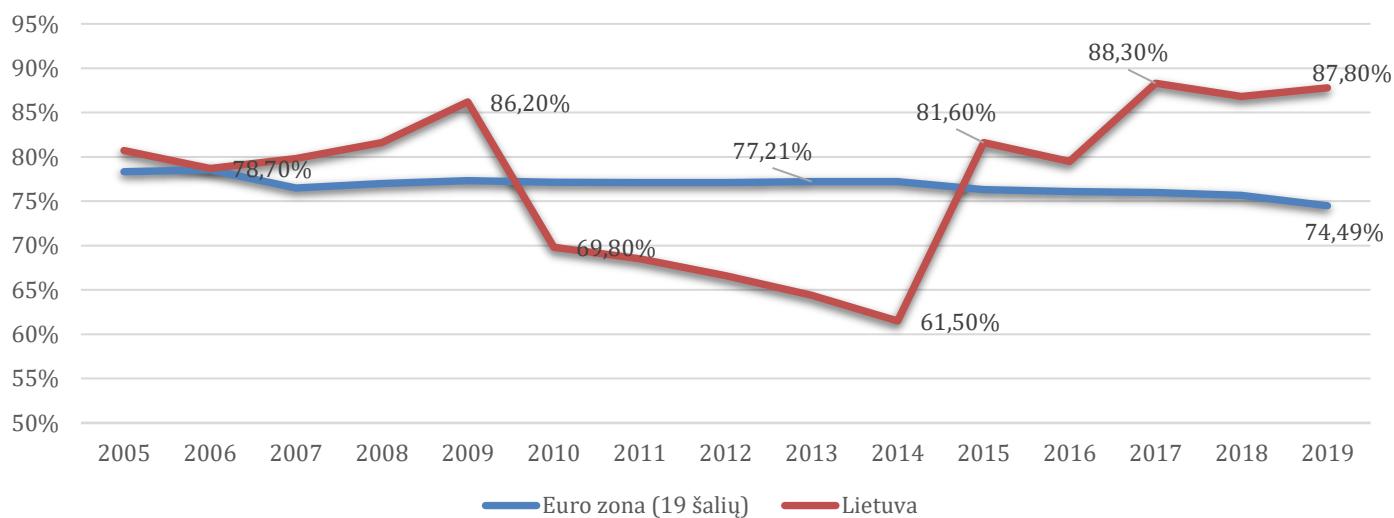
Nedarbo spąstai – santykinis rodiklis, parodantis, kurią dalį nedirbančiojo gaunamos socialinės išmokos sudaro jo pajamose, kurias jis gautų, jei įsidarbintų⁶. Nedarbo spąstai skaičiuojami naudojant tris dydžius: galimus asmeniui gauti neto ir bruto atlyginimus bei nedarbo išmoką⁷. Pavyzdžiui, jei vienišas asmuo galėtų įsidarbinti už minimalų atlyginimą, norint apskaičiuoti nedarbo spąstus, su kuriais žmogus susiduria pirmus tris nedarbo mėnesius, į formulę reikėtų įrašyti tris skaičius: bruto atlyginimą (607 eur.), neto atlyginimą (apie 437 eur.) ir nedarbo išmoką pirmus tris mėnesius (apie 357 eur.), tokiu atveju asmens susidurtų su 86,8% nedarbo spąstais. Kuo aukštesnis procentas, tuo labiau darbuotojui neapsimoka dirbti, nes nedarbo ir kitos socialinės išmokos sudaro didesnę dalį galimų uždirbti darbuotojo pajamų.

2019 metų Eurostat duomenimis Lietuvoje nedarbo spąstai sudarė 87,8%, kai tuo tarpu euro zonos vidurkis tebuvo 74,5%⁸. Toks aukštas rodiklis rodo, kad nedarbo išmokos Lietuvoje sudaro maždaug trylika procentinių punktų daugiau bedarbio galimo atlyginimo. Nedarbo spąstai euro zonoje yra daug pastovesni nei Lietuvoje ir jau kurį laiką mažėja, o Lietuvoje išlaiko didėjimo tendenciją. Taigi, bedarbio motyvacija dirbti buvo vidutiniškai daugiau nei dešimtadaliu mažesnė nei vidutinio europiečio.

⁷ Statistikos departamento statistinių rodiklių skaičiavimo metodika. Pastaba: naudojama apibendrinta formulė, statistika naudoja papildomų duomenų, kad rezultatai būtų palyginami. https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/538622/neto_meto_dika.pdf

⁸ Eurostat duomenys: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_nt_unemtrp&lang=en

Nedarbo spąstų Lietuvoje ir Euro zonoje palyginimas, %

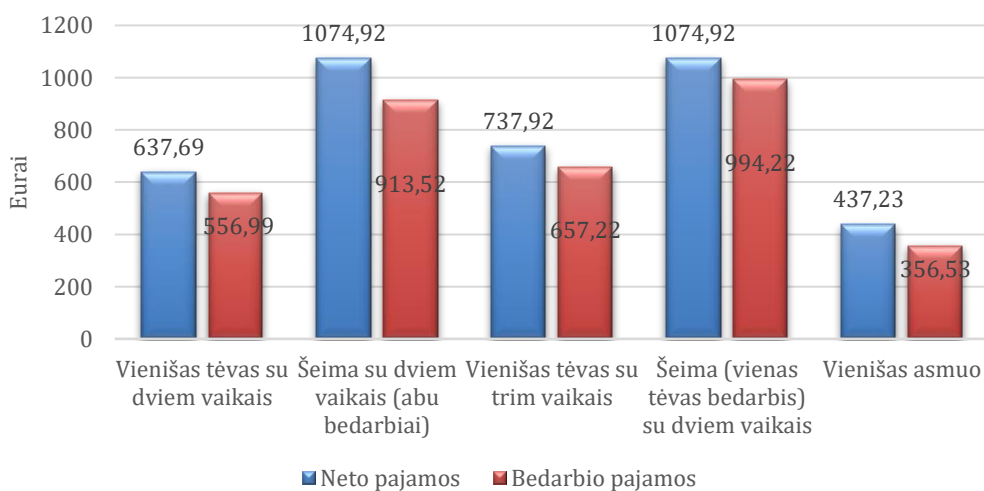


Didžiausia rizika pakliūti į nedarbo spąstus yra minimalią algą uždirbantiems vienišiams tėvams bei daugiavaikėms šeimoms. Pavyzdžiui, šeimoje su dviem vaikais abu tėvai uždirba MMA, tai yra po 437 eurus „į rankas“. Vienas iš tėvų praranda darbą arba nusprendžia išeiti iš darbo ir daugiau laiko skirti namams ir šeimai. Ši šeima pirmus tris vieno iš tėvų nedarbo mėnesius praras tik maždaug po 80 eurų visų šeimos buvusių pajamų kas mėnesį. Tokios šeimos atveju nedarbo spąstai bus net 94,3%, tai yra darbo netekusiam tėvui pradėjus dirbti šeimos pajamos padidės tik 5,7%. Palyginimui grafike pateikiami keli kitų šeimų visų gaunamų per mėnesį pajamų ir visų pajamų, gaunamų nedirbant, pavyzdžiai (jei tėvai uždirba MMA).

Nedarbo spąstai analizuojami ir Socialinės apsaugos ir darbo

ministerijos parengtoje Piniginių paskatų dirbti 2019 metų rodiklių apžvalgoje⁹. Kaip teigia tyrėjai, nedarbo spąstų rodiklį geriausia įvertinti pagal šeimų ūkius, nes dažniausiai šeimoje uždirbti pinigai yra leidžiami bendrai, todėl žemiau lentelėje nedarbo spąstai pavaizduoti pagal šeimų tipus. Nedarbo išmokos suma kinta priklausomai nuo išmokų gavimo trukmės, todėl tyrėjai pateikia vidutinius devynių mėnesių nedarbo spąstus. Galime

Neto pajamų ir bedarbio pajamų palyginimas, 2020 metai



⁹ Piniginių paskatų dirbti 2019 metų rodiklių apžvalga:

<https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veikla/Trumprastis METR 20190829 v1 4 clean.pdf>

pastebėti, kad visi šeimų tipai susiduria su aukštais nedarbo spąstais. Tyrimo duomenimis, nedarbo spąstai yra didžiausi, jei prieš prarandant darbą asmenys gavo minimalų atlyginimą.

Žmonėms, uždirbantiems, pavyzdžiui, 2 VDU siekiantį atlyginimą paskata nedirbti yra ganėtinai žema – nedarbo spąstai siekia kiek daugiau kaip 40%, vis dėlto, turint galvoje laisvą laiką ir galimas jo panaudojimo alternatyvas, paskata nedirbti realiai egzistuoja net ir tokias pajamas gaunantiems.

	MMA (555 EUR)	VDU (1136 EUR)	1.5 VDU (1704 EUR)	2 VDU (2272 EUR)
Vienišas asmuo	76%	66%	52%	40%
2 suaugę be vaikų	76%	66%	52%	40%
Vienišas tėvas su 1 vaiku	83%	68%	54%	43%
Vienišas tėvas su 2 vaikais	81%	75%	60%	44%
2 suaugę, 1 vaikas	84%	70%	56%	43%
2 suaugę su 2 vaikais	88%	72%	60%	47%
2 suaugę su 3 vaikais	88%	80%	64%	51%

Pastaba: Neto pajamų "į rankas" santykis. Vidutiniai 9 mėn. nedarbo spąstai. Jeigu namų ūkyje yra du asmenys, laikomasi prielaidos, kad vienas asmuo turi teisę į nedarbo išmoką, o kitas asmuo nedirba ir negauna nedarbo išmokos.

Duomenys iš SADM Piniginių paskatų dirbti 2019 metų rodiklių apžvalgos

Piniginių paskatų dirbti 2019 metais rodiklių apžvalgoje pabrėžiama, kad šeimų su dviem ar daugiau vaikų pajamos įsidarbinus už MMA vidutiniškai padidėja tik 12%, lyginant su situacija, kai niekas iš suaugusiųjų nedirbo ir vienas iš jų gavo nedarbo išmoką bei kitas šeimai priklausantis išmokas. Net jei vienas iš suaugusiųjų šeimoje galėtų įsidarbinti už 1.5 VDU, vis tiek visi šeimų tipai susidurtų su nedarbo spąstais viršijančiais

50%. Tai reiškia, kad prieš tai gauta nedarbo išmoka sudarė daugiau nei pusę gaunamų darbinių pajamų. Tyrėjai apibendrina, kad aukštus nedarbo spąstų rodiklius lemia nedarbo išmokos dydis ir šalia nedarbo išmokų gaunamos kitos testuojamos išmokos, pavyzdžiui, „vaiko pinigai“¹⁰. Taip pat nedarbo spąstus didina ir sumokami mokesčiai nuo atlyginimo. Įsidarbinus, asmuo sumoka socialinio draudimo įmokas, GPM. Dirbant už MMA taip nutinka, kad gaunamas pajamų dydis yra didesnis negu keliami reikalavimai gauti testuojamas išmokas – šeima netenka padidintos „vaiko pinigų“ išmokos, nemokamo maitinimo mokykloje, įvairios mokesčių lengvatų, kurie realiai taip pat padidina pragyvenimo lygį.

Anot rodiklių apžvalgos, didesni nedarbo spąstai tarp mažesnes pajamas galinčių uždirbti asmenų atspindi progresinį nedarbo išmokos dizainą, t.y. bazinės išmokos dalies buvimą ir taikomas lubas maksimaliam išmokos dydžiui. Tai reiškia, kad nedarbo išmoka kompensuojama daug didesnė dalis atlyginimo, jei prieš tai žmogaus pajamos buvo mažesnės. Studijos autoriai daro išvadą, kad siekiant padidinti paskatas dirbti galintiems įsidarbinti už mažesnę atlyginimą, atsisakyti arba sumažinti nedarbo išmokos pastoviąją dalį. Tyrimo autoriai pateikia savo siūlymus, kaip nedarbo spąstus būtų galima sumažinti, tačiau iki galo nėra aišku, koks nedarbo spąstų dydis turėtų būti ir kiek juos reikėtų mažinti. Pasak autorių, tai padaryti būtų įmanoma peržiūrint nedarbo išmokų mokėjimo taisykles. Tačiau kartu ir pabrėžia, kad nedarbo išmoka yra su laiku mažėjanti, tad tai savaime sukuria paskatas įsidarbinti baigiantis nedarbo išmokos gavimo trukmei ir SADM užsakymu atliktos studijos autoriai nemano, kad išmoka mokama pernelyg ilgai. Tuo pat metu užsimenama, jog svarbu turėti omenyje, kad skurdo lygis Lietuvoje yra vienas aukščiausių ES ir 2017 m. duomenimis tarp bedarbių jis siekė net 62 %.

¹⁰ Vaiko pinigai skiriami ir mokami kiekvienam vaikui nuo gimimo dienos iki 18 metų arba iki nepilnametis vaikas pripažįstamas emancipuotu ar sudaro santuoką ir emancipuotam ar susituokusiam nepilnamečiui vaikui arba vyresniam kaip 18 metų asmeniui, jeigu jie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą (įskaitant ir profesinio mokymo įstaigose besimokančius pagal bendrojo ugdymo programą ir

pagal bendrojo ugdymo programą kartu su profesinio mokymo programa, iki baigs bendrojo ugdymo programą), bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 21 metai. Nuo 2020 m. sausio 1 d. universali išmoka vaikui padidinta nuo 50,16 eurų iki 60,06 eurų. Nepasiturinčioms ir daugiavaikėms šeimoms mokama padidinta išmoka.

3. NEDARBO SPĄSTŲ DINAMIKĄ LEMIANTYS VEIKSNIAI

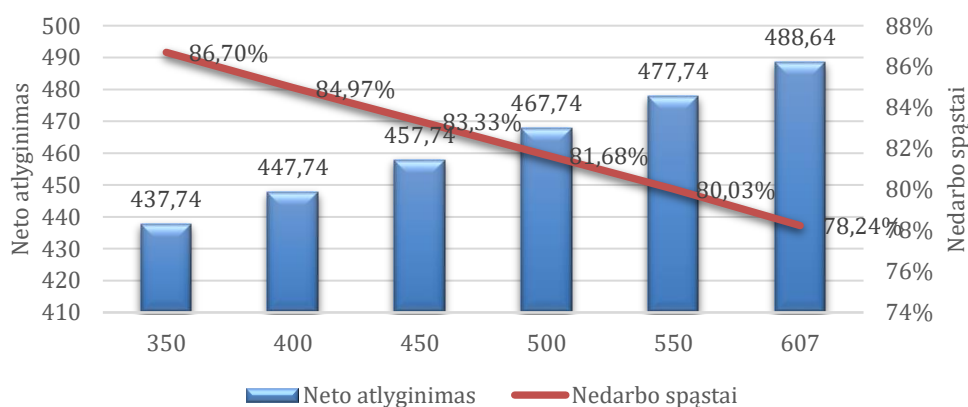
Nedarbo spąstai didėja arba mažėja, keičiant vieną iš kintamųjų, įeinančių į nedarbo spąstų skaičiavimo formulę. Labiausiai nedarbo spąstų kaustoma grupė yra bedarbiai, galintys įsidarbinti už MMA. Tiek nedarbo išmoka, tiek neto bei bruto atlyginimai, gaunantiesiems MMA, yra nustatomi politiniais sprendimais. Bedarbio pašalpą ir kitas išmokas bei lengvatas nedirbantiesiems nustato politikai. Reikia nepamiršti, kad nedarbo spąstams didelę dalimi įtaką daro ir mokesčiai. Tokie dideli nedarbo spąstai mažiausiai uždirbantiems rodo neproporcingai didelį mažiausiai uždirbančių darbuotojų apmokestinimą. Galima teigti, kad valdžios priimami sprendimai lemia nedarbo spąstų mažėjimą arba didėjimą.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad nedarbo spąstai mažėja keliant minimalų atlyginimą. MMA 2020-aisiais „į rankas“ buvo padidinta nuo 396 eurų iki 437 eurų, o bedarbio išmoka padidėjo iki beveik 357 eurų (daugiau nei 12 eurų) pirmaisiais trimis nedarbo mėnesiais, jei prieš tai žmogus uždirbo MMA. Lyginant su 2019-aisiais, nedarbo spąstai 2020-ųjų pradžioje (iki COVID-19 sukeltos krizės) pirmus tris nedarbo mėnesius sudarė 86,7%, kai tuo tarpu 2019 metų pabaigoje pirmus tris mėnesius bedarbis ir už MMA galintis įsidarbinti asmuo būtų susidūręs su 90,7% nedarbo spąstais. Dėl MMA kėlimo paskata dirbti mažiausias pajamas gaunantiems išaugo 4 procentiniais punktais. Ta pati anksčiau minėta keturių asmenų šeima su dviem vaikais (abu tėvai uždirba MMA) šiais metais vienam iš tėvų nusprendus nedirbti ar praradus darbą vidutiniškai prarastų beveik 81 eurą per mėnesį, kai tuo tarpu 2019 metais būtų netekusi tik apie 50 eurų per mėnesį (pirmus

tris nedarbo mėnesius). Visgi, reikia prisiminti, kad nedarbo išmokos yra skaičiuojamos nuo paskutinių 30-ies mėnesių vidutinių mėnesinių draudžiamųjų pajamų, iki užpraeito mėnesio, kol buvo įsiregistruota užimtumo tarnyboje. Taigi, kuo daugiau laiko nuo MMA pakėlimo praeina, tuo daugiau mėnesių nedarbo išmoka skaičiuojama nuo aukštesnės MMA, ir nedarbo išmokos taip pat kyla. Galiausiai, nedarbo spąstai grįžta į beveik tokį pat dydį ir tik iš karto po MMA pakėlimo jie būna mažesni.

Nedarbo spąstai mažėtų didinant neapmokestinamųjų pajamų dydį (NPD), ir, priešingai nei MMA kėlimo atveju, didesnio NPD įtaka nedarbo spąstų mažėjimui būtų ilgalaikė. NPD – tai suma, iki kurios darbo užmokestis nėra apmokestinamas gyventojų pajamų mokesčiu. Šiuo metu NPD siekia 350 eurų, tai lemia, kad už MMA dirbantis žmogus „į rankas“ gauna 437,74 eur. NPD pakėlus iki 400 eur, neto atlyginimas didėtų iki 447,74 eur. Tokiu būdu sumažinus mokesstinę naštą darbuotojui, nedarbo išmoka nepakiltų, tačiau dirbdamas jis gautų daugiau realių pajamų „į rankas“. Nedarbo spąstai mažiausiai uždirbantiems, NPD pakėlus 50 eurų, sumažėtų beveik 2%. Jeigu NPD būtų lygus MMA, t.y. 607-iems eurams, atlyginimas „į rankas“ padidėtų iki 488,63 eur., o nedarbo spąstai sumažėtų iki 78,24% MMA uždirbantiems darbuotojams. Tokiu būdu galėtume beveik susilyginti su euro zonos nedarbo spąstų vidurkiu, o ir motyvacija dirbti būtų didinama realių pajamų kėlimu, o ne išmokų mažinimu.

Neto atlyginimas ir nedarbo spąstai taikant skirtingus NPD dydžius (LLRI skaičiavimai)



Po 2007 - 2008 metų finansų krizės Lietuvoje pastebimas ryškus nedarbo spąstų sumažėjimas. Krizei suvaldyti buvo pasirinkta valstybės taupymo politika ir mažinamos valstybės išlaidos. Visų pirma, sumažintos nedarbo socialinio draudimo išmokos, nuo 2010 m. sausio 1 d. maksimali išmoka buvo sumažinta 38% – nuo 1042 litų (302 eurų) iki 650 litų (188 eurų), o vidutinė nedarbo socialinio draudimo išmoka sumažėjo vidutiniškai iki 550 litų (159 eurų) per mėnesį. Taip pat sugriežtintos nedarbo socialinio draudimo išmokų mokėjimo sąlygos – bedarbių, gaunančių nedarbo socialinio draudimo išmoką, dalis sumažėjo nuo 34% 2009 m. pradžioje iki 15% 2011 m. pradžioje. Šios priemonės lėmė mažesnius nedarbo spąstus ir didesnę darbuotojų motyvaciją praradus darbą grįžti į darbo rinką, o ne pasirinkti gauti nedarbo išmokas. Vis dėlto mažinant nedarbo išmokas nereikėtų pamiršti, kad šie pinigai į valstybės biudžetą sunėšti nedarbo socialinio draudimo mokesčiu, taigi jų lygis neturi prasilenkti su minimalių poreikių užtikrinimu darbą praradusiam asmeniui.

Užsienio valstybių patirties taip pat rodo, kad motyvacijai dirbti labai daug įtakos turi nedarbo išmokos bei išmokos, mokamos už vaikus. Siekiant sušvelninti tos pačios finansų krizės padarinius bei padėti darbą praradusiems asmenims dauguma JAV valstijų praplėtė nedarbo išmokų mokėjimo laiką. 2011 - 2013 metais šis išplėtimas daugumoje valstijų buvo atšauktas. Tai prisidėjo prie to, kad jau 2014 metais užimtumo lygis išaugo 25%. Taip pat pakilo ir užimtumo-gyventojų santykis. Taigi, nedarbo išmokų mokėjimo laiko trumpinimas taip pat yra viena iš efektyvių priemonių mažinti nedarbo spąstus bei sukurti paskatas asmeniui dirbti. Taip pat 2007 - 2008-ųjų finansinei krizei JAV suvaldyti išmokų vaikams skyrimas visais atvejais buvo susietas su tėvų pajamomis. Plačiau apie tai, kodėl netestuojamų išmokų – „Vaiko pinigų“ – įvedimas nekuria paskatų dirbti, kitame skyriuje.

2020-aisiais Lietuva susidūrė su COVID-19 pandemijos sukelta krize. Neigiamų pasekmių mastas priklausys nuo to, kaip greitai pavyks suvaldyti pandemiją, kiek pagrįstos

bei efektyvios bus priemonės, skirtos pažaboti viruso plitimą ir riboti žmonių veiklą. Pateikiami Lietuvos ekonominės raidos scenarijai numato, kad Lietuvos ekonomika pozityviuoju scenarijumi 2020 metais galėtų susitraukti 1,3–7,3%, o 2021 metais BVP netgi galėtų augti 2,2–6,6%. Numatoma, kad nedarbo lygis šalyje laikinai išaugs ir 2020 metais sudarys 8,1–10,5%, o užimtųjų skaičius sumažės 2–4,5%¹¹. Smunkant BVP ir augant nedarbui, mažės ir vidutinis darbo užmokestis. Valstybės institucijos siekia įgyvendinti priemones, kurios padėtų darbo netekusiems žmonėms išgyventi, iki jiems pavyks susirasti darbą. Bedarbiai įgis galimybę gauti laikiną darbo paieškos išmoką net jeigu dabar neturi teisės į nedarbo išmoką. Be nedarbo išmokos laikina darbo paieškos išmoka sudarys 200 eur, o jau gaunant nedarbo išmoką – papildomai 42 eur ir bus mokama šešis mėnesius. Ši darbo paieškos išmoka turėtų pasiekti apie 195 tūkstančius žmonių ir nors ji užtikrins jiems didesnes pajamas, kartu padidins ir nedarbo spąstus. Sumažėjus vidutiniam darbo užmokesčiui šalyje ir padidėjus socialinėms išmokoms, kurios gaunamos nedirbant, žmogui susidaro mažesnės paskatos pradėti dirbti. Taigi, nors darbo paieškos išmoka yra laikina ir skirta žmogaus pragyvenimo lygiui palaikyti bei vartojimui skatinti, ji dar labiau sumažins bedarbių motyvaciją grįžti į darbo rinką.

Svarbu pastebėti, kad skaičiuojant nedarbo spąstus neatsižvelgiama į visas lengvatas, suteikiamas darbą praradusiems nepasiturintiems asmenims. Vaikai mokykloje gali gauti nemokamą maitinimą, šeima – šildymo lengvatas, nereikia auklės paslaugų, jei šeimoje yra mažamečių vaikų. Apskritai, nedirbantieji turi laisvo laiko, kurį gali išnaudoti namų ruošai, vaikų priežiūrai ar kitoms smulkioms veikloms, iš kurių gali netgi papildomai užsidirbti. Taigi, realiai nedarbo spąstai yra kur kas didesni nei rodo skaičiavimai, nes papildoma nauda šeimai prisideda per įvairias lengvatas ir atsiradusį laisvą laiką, kurį galima išnaudoti kitur.

¹¹ 2020 metų nacionalinė reformų darbotvarkė: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/16418d0b8ae511eaa51d>

[b668f0092944?positionInSearchResults=0&searchModelUUU](https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/16418d0b8ae511eaa51d)
[D=ac428383-c9ad-4359-a6e4-a6054c7a9c9a](https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/16418d0b8ae511eaa51d)

4. „VAIKO PINIGŲ“ ĮTAKA NEDARBO SPĄSTAMS

Didelius nedarbo spąstus nulemia ne vien santykinai dosnios nedarbo išmokos, nedirbti skatina ir „vaiko pinigai“. Nors pradinis „vaiko pinigų“ tikslas buvo patenkinti būtinausius poreikius tų, kurių pajamos nėra pakankamos, bei, iš dalies, skatinti gimstamumą, galiausiai tai prisidėjo prie paskatos nedirbti. Didžiausia problema su „vaiko pinigais“ yra ta, kad neįmanoma užtikrinti, jog „vaiko pinigai“ būtų skiriami būtent vaikams, todėl jie tiesiog prisideda prie bendrų šeimos pajamų ir tėvams nereikia dėti pastangų tiems pinigams užsidirbti. Labiau nepasiturinčioms šeimoms „vaiko pinigai“ yra penkiasdešimčia eurų didesni, jei šeimos pajamos neviršija 250 eurų vienam asmeniui, taigi mažiau pasiturinčių tėvų motyvacija įsilieti į darbo rinką yra dar mažesnė (o kaip mes žinome, nepasiturinčiųjų nedarbo spąstai didžiausi). Atliepiant į būsimą „vaiko pinigų“ kėlimą nuo 2020-ųjų, 2019 metų pabaigoje Biržų rajono savivaldybė išreiškė poziciją, kad dabartinė valstybės vykdoma paramos šeimai politika yra ydinga ir neskatina dirbti, tad siūlo keisti „vaiko pinigų“ mokėjimo tvarką.

Vyriausybės patvirtintame pagalbos po karantino plane buvo numatyti ir „vaiko pinigų“ mokėjimo pokyčiai. Iki 2020 balandžio 1 dienos 100 eurų dydžio „vaiko pinigai“ buvo mokami neįgaliems vaikams, taip pat vaikams iš gausių ar nepasiturinčių šeimų. Nepasiturinčia šeima pagal SADM metodiką laikoma tokia, kurioje vidutinės pajamos per dvylikos mėnesių laikotarpį vienam šeimos nariui per mėnesį neviršija 250 eurų, neskaitant pačių vaiko pinigų ir dalies darbo užmokesčio. Nuo balandžio 1-osios įsigaliojo nauja tvarka, pagal kurią vertinamos ne paskutinių dvylikos, o trijų praėjusių mėnesių pajamos. Kadangi karantino laikotarpiu nemažai žmonių liko be darbo ar jų pajamos sumažėjo, papildomai didesnius vaiko pinigus turėtų gauti apie 33 tūkstančiai vaikų. Tokie pasikeitimai galios dar šešis mėnesius po karantino pabaigos. Nors ši priemonė padidins pajamas šeimoms,

patekusioms į sunkumus krizės metu, tačiau vėlgi padidins nedarbo spąstus ir žmonėms bus mažiau motyvacijos grįžti į darbo rinką.

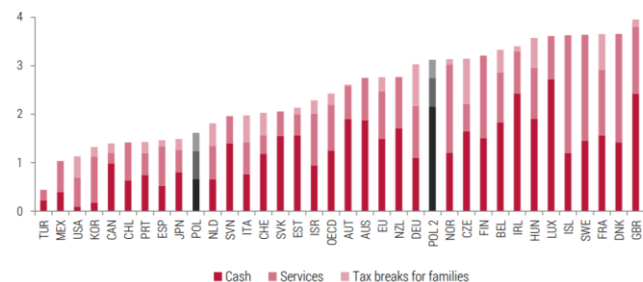
Vadinamą „vaiko pinigų“ modelį taiko ir Lenkija. 2016 metais Lenkijoje pradėta išmokų antram (ir vėlesniems) vaikui „Rodzina 500+“¹² programa, kurios pagrindinis tikslas buvo pagerinti šeimų finansinę situaciją bei padidinti gimstamumą. Programa užtikrino 500 Lenkijos zlotų mėnesinę paramą kiekvienam antram ir vėlesniam vaikui iki 18 metų. Vaiko pašalpa taip pat yra skiriama ir pirmam vaikui, jei pajamos šeimoje vienam asmeniui neviršija 800 Lenkijos zlotų arba 1200 Lenkijos zlotų, jei vaikas yra neįgalus. Visgi, priešingai nei Lietuvoje, pašalpa pirmam vaikui visiškai panaikinama, jei šeimoje pajamų riba vienam žmogui yra viršijama. Taip pat reikia paminėti, kad tuo metu kai Lenkijoje buvo įvestos vaiko išmokos, jos sudarė beveik trečdajį neto minimalaus atlyginimo, kai tuo tarpu, pavyzdžiui, Vokietijoje - tik 12%. Šiuo metu minimali alga Lenkijoje yra aukštesnė ir „vaiko pinigai“ sudaro apie ketvirtadalį minimalaus atlyginimo. Tokios neproporcingai didelės, lyginant su darbo užmokesčiu, tiesioginės išmokos šeimai turėjo užtikrinti gimstamumo didėjimą ir skurdo mažinimą, tačiau rezultatai pasisuko nenumatyta linkme. Jau 2017 metų viduryje mamų, auginančių vaikus, dalyvavimas darbo rinkoje krito 2,4 procentinio punkto. Efektas buvo dar didesnis tarp gyvenančių mažesniuose miestuose moterų su žemesniu išsilavinimu. Vėliau, 2018 metais, gimstamumo rodikliai netgi nukrito. Taigi, Lenkija, įvedusi vadinamuosius „vaiko pinigus“, ne tik nepadidino gimstamumo, bet ir paskatino apie 100 000 moterų pasitraukti iš darbo rinkos.

Iki programos „Rodzina 500+“ įvedimo pagalbos šeimai sistema Lenkijoje buvo gana kukli. Naujos vaiko išmokos beveik padvigubino šeimos gaunamą tiesioginę paramą ir dabar Lenkija pagal paramą šeimai yra gerokai aukščiau EBPO vidurkio. Tiesioginės išmokos tapo bene aukščiausios visoje Europoje – Lenkiją lenkia tik tokios šalys kaip Liuksemburgas, Jungtinė Karalystė ar Airija. Nenuostabu, kad valstybės biudžetui tai tapo didele

¹² <https://for.org.pl/en/publications/for-reports/report-family-500-program-evaluation-and-proposed-changes>

našta – šeimoms skiriama parama sudaro daugiau nei 3% šalies biudžeto.

Figure 1. Public support for families as a percentage of GDP, 2013



Note: Data for 2013 or latest available year. POL 2 – Poland's public spending on family benefits taking into account the 2016 reform of child benefits.

Source: OECD (2017), OECD Family Database.

Lenkijos pavyzdys rodo, jog „vaiko pinigai“ iškrepia šeimos motyvacias ir skatina žmones nedirbti. Matydami panašias tendencijas ir Lietuvoje, galime nuspėti, kad taip nutiks ir pas mus. Vienos aukščiausių tiesioginių išmokų Europoje ne tik išstumia tūkstančius žmonių iš darbo rinkos, bet ir nepasiekia tikslo, nepadidina gimstamumo. Išmokos tampa pernelyg didele našta valstybei, kai ištekliai galėtų būti nukreipiami labiau tikslingai, pavyzdžiui, kokybiškam švietimui ar sveikatos apsaugai.

5. NEDARBAS IR ŠEŠĖLIS

Dažnu atveju žmonės renkasi nedirbti ir turėti daugiau laisvo laiko, kurį gali skirti namų ir vaikų priežiūrai. Turint omenyje, kiek Lietuvos ekonomikos yra šešėlyje, ypač smulkiame šešėlyje, motyvacia gyventi iš pašalpų ir prisidurti iš šešėlinės veiklos, yra didesnė nei rodo nedarbo spąstai.

Teigiama, kad šešėlinės ekonomikos dalis Lietuvoje sudaro tarp 13% BVP ir 26% BVP, priklausomai nuo metodikos, kuri pasirenkama skaičiavimui, ir kartu su Bulgarija bei Rumunija yra aukščiausia Europos Sąjungoje. Linco universiteto (Austrija) profesoriaus F. Schneider skaičiavimais šešėlis Lietuvoje 2019 metais sudarė beveik 21,9% BVP, finansų ministras V. Šapoka teigia, kad šešėlis susitraukė iki 14,9%, o Lietuvos

laisvosios rinkos instituto (LLRI) duomenimis¹³ šešėlyje veikia 22% ekonomikos. LLRI tyrimo duomenimis, net 62% Lietuvos gyventojų toleruoja šešėlinę ekonomiką ir, pavyzdžiui, net 46% gyventojų pateisina nelegalaus alkoholio įsigijimą. Prie tokių tendencijų labai stipriai prisideda ilgalaikis nedarbas arba motyvacijos dirbti nebuvimas. Pablogėjus finansinei situacijai, net 53% žmonių svarstyti įsitraukti į šešėlį. Praradę arba išėję iš darbo žmonės ieško būdų kaip lengvai „prisidurti“ prie gaunamų socialinių išmokų. Įsitraukimas į šešėlį tampa bene lengviausia priemone padidinti savo pajamas: žmogus vengia legaliai įsidarbinti, gauti bet kokių legalių darbo pajamų, kad neprarastų jam „priklausiančios“ bedarbio išmokos. Ilgalaikės išmokos dar labiau padidina žmogaus polinkį užsidirbti šešėlyje, tad ir pasibaigus išmokų mokėjimo laikui, žmogus gali likti šešėlyje dėl inercijos, per pašalpos gavimo laikotarpį pasikeitusio gyvenimo būdo ir tempo, nenoro mokėti mokesčius ir pan. Taigi, siekiant sumažinti šešėlinės ekonomikos patrauklumą bei mastus, būtina užtikrinti, kad žmonių motyvacijos įsitraukti į darbo rinką bei dirbti legaliai dėl valstybės vykdomos socialinės politikos nebūtų mažinamos. Apskritai, žmonių motyvacijos dirbti užtikrinimas yra svarbus pačiam žmogui: dėl žmogaus savivertės, tobulėjimo perspektyvų, pavyzdžio vaikams, bei valstybei: dėl ekonomikos plėtros, šešėlinės ekonomikos netoleravimo ir jos apimčių mažinimo.

IŠVADOS

Nedarbo spąstai – santykinis rodiklis, parodantis, kurią dalį nedirbančiojo gaunamos socialinės išmokos sudaro jo pajamose, kurias jis gautų, jei įsidarbintų. Rodiklio kitimas yra valdžios valioje – kadangi valdžia gali keisti tiek neto, tiek bruto atlyginimus bei nedarbo išmokų dydžius. Nedarbo spąstai labiausiai kausto minimalią algą uždirbančiuosius bei daugiavaikes šeimas.

Bendra nedarbo spąstų tendencija, priešingai nei euro zonoje, Lietuvoje yra blogėjanti ir per paskutinius metus nedarbo spąstai padidėjo procentiniu punktu. 2019

¹³ LLRI tyrimas: <https://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/tarptautinis-tyrimas-i-seseline-ekonomika-zmones-stumia-ju-prasta-finansine-situacija/lrinka>

metais nedarbo spąstai Lietuvoje sudarė 87,8%, o euro zonos vidurkis buvo 74,5%. Vadinasi, Lietuvoje bedarbio finansinė motyvacija pradėti dirbti buvo vidutiniškai 13% mažesnė nei vidutinio europiečio bedarbio.

2020-aisiais, palyginti su 2019-aisiais, uždirbantiems MMA, jautriausioje nedarbo spąstams grupėje, pastebima gerėjimo tendencija – nedarbo spąstai sumažėjo 4 procentiniais punktais dėl pakelto minimalaus atlyginimo ir ne taip sparčiai padidėjusių nedarbo išmokų. Nedarbo išmokos skaičiuojamos nuo paskutinių 30-ies mėnesių vidutinių mėnesinių draudžiamųjų pajamų, iki užpraeito mėnesio, kol buvo įsiregistruota užimtumo tarnyboje, todėl praėjus 30 mėnesių, jei nebus keliama MMA, nedarbo spąstai grįš į buvusį lygį. Visgi nedarbo spąstų sumažėjimas keturiais procentiniais punktais mažiausiai uždirbantiems yra nepakankamas – jie sudaro apie 87% ir palyginus su euro zonos vidurkiu yra labai aukšti.

Laikotarpiu iki COVID-19 sukeltos krizės Lietuvoje vienu metu ir mažėjo nedarbas, ir augo laisvų darbo vietų skaičius. Tad įmonės susidūrė su darbuotojų stoka, ypatingai regionuose buvo sunku rasti reikalingų specialistų. Tai signalizuoja ne tik apie darbo rinkos neatitikimą augančios ekonomikos poreikiams, negebėjimą persikvalifikuoti, bet ir apie darbuotojų motyvacijos dirbti trūkumą.

Dalis priemonių, skirtų sušvelninti COVID-19 poveikį ekonomikai bei padėti labiausiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms, nors suteikia žmonėms reikalingų pajamų trumpuoju laikotarpiu, mažina žmonių motyvaciją dirbti. Nedarbo išmokų dydis bei mokėjimo laikas daro įtaką nedarbo spąstams. Įvairios lengvatos, nors ir neįskaičiuojamos į nedarbo spąstus, netiesiogiai mažina motyvaciją grįžti į darbo rinką.

„Vaiko pinigai“ padidina šeimos pajamas, tačiau iškreipia šeimos motyvacijas bei darbo rinką ir skatina mažiausias pajamas gaunančius asmenis nebedirbti. Lenkijos pavyzdys rodo, kad didelės išmokos už vaikus ne tik skatina tūkstančius dirbančiųjų pasitraukti iš darbo rinkos, bet ir nepadidina gimstamumo.

Esant dideliems nedarbo spąstams, taigi ir žmonių motyvacijai įsidarbinti, įsitraukimas į šešėlį tampa bene lengviausia priemone padidinti savo pajamas ir prisidurti prie gaunamų socialinių išmokų. Net ir pasibaigus išmokų mokėjimo laikui, žmogus gali likti šešėlyje dėl inercijos, nenoro mokėti mokesčius ir pan.

Politikos priemonių kryptys, siekiant sumažinti nedarbo spąstus

1. Sulyginti NPD su MMA ir tokiu būdu padidinti mažiausių darbo užmokestį uždirbančių žmonių motyvaciją dirbti. Žmogui tai reikštų galimybes visavertiškai dalyvauti ekonominiame gyvenime, dalyvauti darbo rinkoje ir judėti aukštesnių pajamų link, o biudžeto netekimai dėl mažesnių GPM įplaukų būtų sukaupu atsverti „sutaupyty“ išmokų, kurias gauna bedarbiai;
2. Sudaryti sąlygas kontrakto pasirašymo premijai, išmokant likusią dalį išmokos iš karto po įsidarbinimo. Darbo kontrakto pasirašymo premijos pritaikymas padėtų spręsti ilgalaikių bedarbių problemą. Žmonės būtų motyvuojami ne laukti kasmėnesinių valstybės mokamų išmokų, o kuo greičiau įsidarbinti;
3. Trumpinti nedarbo išmokos mokėjimą. Tai paskatintų žmogų intensyviau ieškoti darbo ir nelaukti visus devynis mėnesius, kol yra mokama nedarbo išmoka;
4. Kurti lankstesnes darbo formas ir sąlygas, kurios leistų žmonėms prisidurti legaliai. Taip padidėtų darbuotojų mobilumas, jiems būtų lengviau išsirinkti jų įgūdžius ir interesus atitinkantį darbą;
5. Naikinti socialinių draudimo įmokų „grindis“. Darbuotojams taip būtų lengviau įsidarbinti nepilnam darbo krūviui.